

peame leppima kogumikuga, mis sisaldab Dido poolt Eest ajalehtedele saadetud ja tsonori poolt avaldada lubatud artikleid aastatest 1882–1907. Edasi järgneb ligi 14 aastane paus ning kogumik lõpeb Dido tervitusega iseseisvaks saanud Eesti Vabariigile 1921. aastal.

Andres Dido vääriks pingutust täiendavate materjalide ja dokumentide otsimisel. Neid peaks siiski leiduma Eesti või ka Prantsuse arhiivides. Mees vääriks monograafilist uurimust, see aitaks meil tema tähendust ja rolli – olgu siis sotsioloogi, ajaloolase või ajakirjanikuna – täpsustada. Kõige enam aga sellepärast, et Dido oli teadaolevalt esimene eestlane, kes sõnaselgelt nõudis Eesti Vabariiki ja ennustas ette iseseisvuse tulekut.

EERO MEDIJAINEN

SSSR i Litva v godō vtoroi mirovoi vainō. Tom 1. SSSR i Litovskaja Respublika (mart 1939–avgust 1940 gg.) (Vilnius: Institut Istorii Litvō, 2006), 774 lk. ISBN 9986780810.

Vaidlused Teise maailmasõja ajal Eestit, Lätit ja Leedut tabanud saatuse üle on kestnud juba aastakümneid ning omandanud ajuti lausa rahvusvahelise poliitilise mõõtme. Eriti teravalt on pörkunud erinevad tõekspidamised ning vastandlikud hinnangud kahes olulises küsimuses. Esiteks: kuidas õieti toimus Balti riikide lülitamine Nõukogude Liitu? Teiseks: kuidas hinnata eestlaste, lätlaste ja leedulaste võitlust Saksa relvajõudude koosseisus Nõukogude armee vastu?

Nõudmine, et Moskva tunnustaks ajaloolisi tõsiasju, oli veidi enam kui poolteist aastakümnet tagasi tõhusaks Balti rahvaste vabadusvõitluses. Nõuti MRP salakokkuleppe hukkamõistmist ning seda, et Moskva tunnustaks Balti riikide okupeerimist ning annekteerimist 1940. aastal. Nii Eestis, Lätis kui Leedus ilmus arvukaid käsitlusi ja publitseeriti arhiividokumente, mis iseloomustasid Nõukogude Liidu agressiivset poliitikat. Moskva ei jäänud võlgu. Balti riikide iseseisvuspüüete vastu suunatud propagandas peeti suures osas kinni vanadest nõukoguliku ajalookäsitluse stampidest: Balti riikide töörahvas olevat alati soovinud ühineda Nõukogude Liiduga; see eesmärk saavutati 1940. aastal revolutsioonilisel teel; Nõukogude Liit olevat alati esinenud Balti riikide kaitsja rollis; Nõukogude relvajõud ei olevat sekkunud Eestis, Lätis ja Leedus toimunud

sündmustesse, kuid nende kohalviibimine julgustas revolutsioonilisi jõude ning takistas väljaasumiste mahasurumist jne. Ilmekaks näiteks on NSVL Välisministeeriumi poolt 1990. aastal avaldatud kogumik, kus ühekülselt valitud dokumentide avaldamisega püüti õigustada nõukogude võimu seaduslikkust Balti riikides.¹

Kõnesolev temaatika on tänaseni päevakorras nii Balti riikides kui Moskvas. Eestis, Lätis ja Leedus on 1939.–40. aasta sündmustest avaldatud ka võrkeelseid dokumendipublikatsioone. Näiteks ilmus 1995. aastal Riias ingliskeelne kogumik Läti okupeerimisest ja annekteerimisest,² Eestis on Euroülikooli väljaandena ilmunud dokumendikogumik 1940. aasta sündmustest ning nende hilisematest järelkajadest.³ Ning alles äsja on Vilniuses trükivalgust näinud Leedu Ajaloo Instituudi ja Venemaa Teaduste Akadeemia Üldajaloo Instituudi ühistööna valminud kaheköitelise dokumendipublikatsiooni “NSVL ja Leedu Teise maailmasõja aastatel” esimene köide.

On selge, et just kõnesolev mahukas publikatsioon annab Moskva agressiivsetest eesmärkidest ja nende realiseerimiseks kasutatud taktikast seni ilmunutega võrreldes kõige põhjalikuma ülevaate. Kogumikus on esimese dokumendina avaldatud Kaunase saadiku N. Pozdnjakovi ettekanne M. Litvinovile 3. aprillist 1939, kus iseloomustatakse Leedu olukorda pärast Klaipeda haaramist Saksamaa poolt. Järgnevad dokumendid kajastavad suurriikide vahekorra teravnemist, Suurbritannia, Prantsusmaa ja Nõukogude Liidu läbirääkimisi ning nende käigus päevakorda kerkinud Balti riikide garanteerimise probleemistikku.

Kogumiku koostajad on põhitähelepanu pööranud küsimusele: kuidas Teise maailmasõja puhkemine mõjutas Balti riikide saatust? Juba Saksamaa-Nõukogude Liidu mittekallaletungilepingu sõlmimine põhjustas Leedule, nagu teistelegi riikidele, palju küsimusi. Leedu saadik L. Natkevičius kirjutas 26. augustil Moskvast: “Pakt pööras rahvusvahelised suhted jalgadelt pea peale.” 25. augustil Jaapani saatkonnas toimunud vastuvõtul, kus oli esindatud peaaegu kogu diplomaatiline korpus, tunnetasid kõik sõja lähedust. Saksa saatkonna nõunik K. von Tippelskirch tunnistas avameelselt, et Poola saatatus on otsustatud. Mõnigi diplomaat võttis kõne alla ka Balti riikide olukorra. Itaalia suursaadik A. Rosso arvas, et esialgu nende riikide staatus ei muutu, kuid sõja käigus võib kõike juhtuda. Von

¹ *Polpredō soobštšajut... , Sbornik dokumentov ob otnošenijah SSSR s Latvijej, Litvoi i Estonijej avgust 1939 g. – avgust 1940 g* (Moskva, 1990).

² *The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940. Documents and Materials* (Riga, 1995).

³ *Na tšaše vesov: Estonija i Sovetskii Sojuz, 1940 god i ego posledstvija* (Tallinn, 1999).

Tippelkirch väitis suuresõnaliselt, et Saksa-Nõukogude pakt kindlustas Balti riikide, eriti Leedu, olukorda. Tema arvates hindas Moskva neid riike kui puhvrit Nõukogude Liidu läänepiiril. Samal arvamusel olid Läti saadik F. Kočins ja Eesti saadik A. Rei, kes väitsid: “Saksamaa ei saa lubada, et Nõukogude Liit ilmuks Baltimaadesse ning viimane on veelgi vähem huvitatud sakslaste juurdumisest selles piirkonnas” (lk 139–141).

Kogumikus publitseeritud dokumendid kinnitavad, et kuuldused MRP salaprotokollist olid jõudnud Leedu valitsuseni. Juba 24. augustil küsis Leedu välisministeeriumi poliitikaosakonna direktor R. Turauskas N. Pozdnjakovilt autoriteetset informatsiooni: mis motiividel pakt sõlmiti; milline on eventuaalne hind, et Nõukogude Liit pakti sõlmimisega nõustus; kuidas on kuuldestega Poola ja Balti riikide jagamisest Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel (lk 143–145). Pozdnjakov oli sunnitud leedulaste küsimused Molotovile esitama, kuid rahuldavat vastust mõistagi ei antud.

2. oktoobriga dateeritud kirjas esitas Leedu Berliini saadik K. Škirpa Leedu välisminister J. Urbšysele mureliku küsimuse: kas praegustes oludes on Leedu riikluse säilitamine üldse võimalik? Ta leidis, et Eesti ja Läti lähevad nagunii Nõukogude Liidu mõjusfääri, kuid oletas, et Leedut ootab teistsugune saatus, sest Saksamaa püüab Leedut oma mõju all hoida (lk 221–224). Teatavasti oli Škirpa Leedu poliitikute ja diplomaatide seas üks väheseid, kes eelistas Berliini Moskvale.

Tegelikult oli tookord Leedu tulevane saatus juba otsustatud. 28. septembril Moskvast sõlmitud salaprotokollis kohaselt pidi Leedu territooriumi põhiosa jääma Nõukogude Liidu huvipiirkonda, vastutasuks loovutati osa Poola territooriumist Saksamaale.

Mõistagi kajastavad kogumikus publitseeritud dokumendid ka Leedule olulist Vilniusega seotud probleemistikku, mida nii Berliin kui Moskva püüdsid egoistlikel eesmärkidel ära kasutada. Sakslased õhutasid Leedut relvajõul Vilniust haarama. Kui aga Nõukogude Liit 17. septembril omalt poolt Poolale kallale tungis, oli selge, et kokku tuleb leppida Moskvaga. 19. septembril otsustas Leedu valitsus teatada Nõukogude Liidu valitsusele, et Leedul on õigus Vilniuse piirkonnale ja see peab kuuluma Leedule (lk 180).

Vilnius anti Leedule, kuid sellega kaasnesid mitmed pahandused. Kõigepealt pidasid leedulased Leedu ja Nõukogude Liidu vahel tõmmatud piiri lausa solvavaks, sest umbes 100 000 leedulast jäi Nõukogude Liidu koosseisu. Lisaks vedasid punaarmeelesed enne lahkumist Vilniusest välja hulga tööstusseadmeid ning kauplustes ja ladudes leiduvaid kaupu. Ning

lõpuks põhjustas Vilniuse üleminek Leedule komplikatsioone suhetes Suurbritannia ja Prantsusmaaga. Inglased deklareerisid, et nad on garanteerinud Poola sõltumatust ning ilma poolakate loata ei tee nad midagi nende vastu. Prantslased kinnitasid omalt poolt, et Vilniuse liitmine halvendab Leedu-Poola tulevaseid suhteid, sest Poola riik taastatakse nagunii. Leedulased vastasid, et ka Saksamaa kaotuse korral ei taastata Poolat tema endistes piirides.

Poolaga arvete õiendamise kõrval oli Moskva ammuseks eesmärgiks Balti riikide anastamine. MRP salaprotokoll ja Teise maailmasõja puhkemine löid soodsad eeldused vastastikuse abistamise paktide pealesurumiseks Eestile, Lätile ja Leedule. Kogumikus valgustatakse lähemalt Leedu-Nõukogude Liidu pakti sõlmimist ja iseloomustatakse ka lääne-riikide suhtumist Baltikumis toimuvatesse sündmustesse. Nõukogude Liidu Pariisi saatkonnast teatati Moskvasse, et tegemist oli riigi seaduslike huvide kaitsega Balti merel. President Roosevelt keeldus ühel pressikonverentsil USA suhtumist avalikustamast. Nõukogude Liidu suursaadik I. Maiski teatas Londonist, et peaminister Chamberlain hoidus Nõukogude Liitu kritiseerimast. Churchill leidis, et Nõukogude Liit peab olema Balti mere idakaldal peremees ning ta on õnnelik, et need riigid on lülitunud Nõukogude Liidu, aga mitte Saksamaa riiklikku süsteemi.

Enamus kogumikus avaldatud dokumente käsitleb nn baasideperioodi, s.o ajajärku vastastikuse abistamise pakti sõlmimisest Leedu ja Nõukogude Liidu vahel kuni Leedu lülitamiseni Nõukogude Liidu koosseisu. Kuigi tookordne sündmustik on ajaloo huvilisele lugejale juba varem ilmunud arvukatest käsitlustest üsna tuntud, leidub kogumikus kõnesoleva perioodi kohta uusi ja huvitavaid dokumente. Järgnevalt on vaadeldud peamiselt neid, mille põhjal saab järeldusi teha Moskva taktikast Balti riikide anastamisel ning tookord päevakorda tõusnud kollaboratsiooni probleemistikust.

Moskva poolt Balti riikide ja Soome suhtes rakendatud taktika lähtekohti tuleb otsida 1935. aasta juulis-augustis Moskvas toimunud Kommunistliku Internatsionaali VII Kongressi otsustest. Kongressil tõdeti, et fašistlikud või paremäärmslikud jõud on mitmel pool tugevnenud ning üleskutsed sotsialistliku revolutsiooni koheseks teostamiseks otsustati kõrvale jätta. Kommunistide esmaseks eesmärgiks seati võitlus fašismi ja sõjaohu vastu ning demokraatia eest, samuti töölisklassi ühistrinde ning rahvarinde loomise eest. Rahvarindesse tuli koondada mitte ainult nn töörahvas, vaid ka haritlased, demokraatlikult meelestatud kodanlikud ringkonnad jne. Rahvarinde võidu korral mõnes riigis loodav rahvarinde

valitsus pidi olema demokraatlik koalitsioonivalitsus. Kommunistid pidid mõistagi olukorda kasutama ning koos oma lähemate mõttekaaslastega valmistuma ainuvõimu haaramiseks.

Kõnesolevas kogumikus publitseeritud Kominterni peasekretäri G. Dimitrovi päevikumärkmetes 25. oktoobrist 1939 on fikseeritud Stalini arvamus kommunistide ülesannetest puhkenud sõja tingimustes. Stalin hoiatas, et kiirustada ning sündmustest ette rutata ei tohi ning tõstis esile Nõukogude Liidu eksisteerimise kui revolutsiooniprotsessi soodustava teguri. Stalin kinnitas, et Eesti, Läti ja Leeduga sõlmitud vastastikuse abistamise paktide näol leiti selline vorm, mis võimaldab rea riike Nõukogude Liidu mõjuorbiiti tõmmata. Järgnes hoiatus, et vaja on kannatlikkust ning nimetatud riikide siserežiimist ning iseseisvusest tuleb rangelt kinni pidada. Lõpuks ütles Stalin paljutähendavad sõnad: “Me ei taotle nende riikide sovetiseerimist ning tuleb aeg, kui nad seda ise teevad” (lk 304–305). Niisiis oli tegemist kõrgema klassi demagoogiaga: “ise tegemine” tähendas sisuliselt Moskva otsest sekkumist. Teatavasti praktikas rakendati sellist taktikat esmakordselt Talvesõja päevil, kui Kuusineni valitsuse loomisega püüti Soome suunata nn rahvademokraatlikule arenguteele.

Kooskõlas Stalini enda poolt antud instruksioonidega hoiatasid Moskva kõrged ametiisikud korduvalt Balti riikides asuvaid saatkondi ja baasides paiknevate vägede juhtkonda nende riikide siseasjadesse sekkumise eest. Kogumikus on toodud Molotovi sellesuunalised telegrammid Nõukogude Liidu saadik Pozdnjakovile 14. ja 21. oktoobrist, samuti kaitse rahvakomissari K. Vorošilovi käskkirjad 25. oktoobrist. Käskkirjades hoiatati Balti riikides paiknevate erilaskurkorpuste komandöre, et Nõukogude Liidu väeosad asuvad suveräänsete riikide territooriumil ning keegi ei tohi sekkuda nende poliitilisse ning sotsiaalsesse korda.

Niisiis esialgu, pärast baasidelepingute sõlmimist, demonstreeris Moskva rahuliku kooseksisteerimise tahet, püüdes sellega rahustada nii Balti riike kui rahvusvahelist avalikku arvamust. Pealegi tookord Soomega peetavad läbirääkimised venisid ning soomlastele püüti demonstreerida, et paktide sõlmimine Nõukogude Liiduga ei tähenda veel katastroofi. Ilmselt kõige olulisem oli siiski kaalutus, et sõja käik polnud veel otsustatud ning esialgu tuleb igaks võimaluseks tee lahti hoida.

Selline “mittesekkumispoliitika” oli teadagi vaid dekoratsioon, millega Moskva tegelikke eesmärke varjati. Nagu Nõukogude luure üks juhtfigure P. Sudoplatov oma mälestusteraamatus on kirjutanud, kutsus V. Molotov juba oktoobri algupoolel kokku esindusliku nõupidamise,

mille päevakorras oli küsimus Nõukogude Liidu strateegiliste huvide kaitsmisest Baltikumis. Koosolekul osalesid lisaks Molotovile ja Sudoplatovile luureülem P. Fitin, kindralstaabi juhtiv töötaja kindralmajor A. Vassilevski, välisasjade rahvakomissari asetäitja V. Potjomkin, Beria asetäitja V. Merkulov, sõjalaevastiku staabiülem admiral A. Issakov jt. Molotov väitis, et kuigi Saksamaa on tunnistanud Balti riigid Nõukogude Liidu oluliste huvide piirkonnaks, ei nõustuks ta selliste ümberkorraldustega, mis muudaksid nende riikide staatust ja viiksid nad Nõukogude Liidu koosseisu. Otsustati astuda samme Eesti, Läti ja Leedu valitsuse reorganiseerimiseks sellisel, et nende etteotsa seatakse nii Moskvale kui Berliinile vastuvõetavad isikud.

Uutes valitsuste võimuleupitamisel pidi pearoll kuuluma Nõukogude luurele. Tuli kasutada kohalikku töölisliikumist, kehtiva režiimi vastaseid ja igasuguseid rahulolematuid elemente. Sellise taktika elluviimisel saavutati kõige suuremat edu Lätis. Välisminister V. Munters andis Nõukogude luure esindajale nõusoleku asuda uue valitsuse etteotsa.⁴

Tallinnas asunud Nõukogude luure residendi kirjavahetusest Moskva vga saab järeldada, et Eestis peeti sellisteks värbamist väärivate isikutena silmas J. Uluotsa, A. Piipu ja kindralmajor N. Reeki. Ka Nõukogude luuraja B. Rõbkini kontaktid opositsiooni juhi J. Tõnissoniga lubavad kõnesolevas küsimuses teatud järeldusi teha. Tõsi küll, Rõbkin kurtis, et kahjuks on Tõnisson liiga vana. Ei ole andmeid, et Nõukogude luure oma pinnasondeerimistega Eestis kuigi kaugele oleks jõudnud.

On ilmne, et Soome kangelaslik vastupanu Talvesõjas põhjustas Nõukogude Liidule tõsiseid komplikatsioone ning just seetõttu jäeti Balti riigid mõneks ajaks rahule. 1940. aasta kevadel olukord muutus. 23. märtsil arutati Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Sekretariaadis olukorda Leedus ja võeti vastu resolutsioon "Leedu KP ülesannetest". Leedu kommunistide põhieesmärgiks pidi olema võitus kehtiva terroristliku režiimi vastu ning eelduste loomine demokraatliku rahvavalitsuse võimulepääsemiseks. Päevakorda tõstetud loosungid olid: ametiühingute legaliseerimine, rahvuskogu kokkutulek üldiste ja salajaste valimiste teel, poliitiline amnestia, rahvusvähemustele õiguste tagamine, sõprus Nõukogude Liiduga jne (lk 453–459).

Teadagi käis kõnesolev programm ka Eesti ja Läti kohta. Kuid samas oli Nõukogude juhtkonnale selgunud, et ilma otsustava omapoolse sekku miseta ei ole uue valitsuse võimuleupitamine jõukohane ülesanne. Niisiis

⁴ P. Sudoplatov, *Erioperatsioonid. Lubjanka ja Kreml 1930–1950* (Tallinn, 2000), 138–143.

asuti 1940. aasta kevadel ette valmistama agressiooni Balti riikide vastu. Kogumikus publitseeritud dokumendid jutustavad, kuidas Moskvas selleks kõigepealt põhjendusi ning ajendit otsiti. Paradoksaalsel kombel süüdistati just Leedu valitsust, kes Balti riikide seas oma Nõukogude Liidu sõbraliku poliitikaga silma oli paistnud, vaenulikus suhtumises Nõukogude Liitu. Kõneldi Leedu ühinemisest Eesti-Läti sõjalise liiduga, kolme nõukogude sõjaväelase röövimisest jne.

Samal ajal teostati otseseid sõjalisi ettevalmistusi. Moskvas kardeti, et ka Eesti, Läti ja Leedu puhul võib toimuda midagi Talvesõja taolist. Kui baasides asuvad väed kaasa arvata, siis 1940. aasta juunis oli Balti riikide vastu koondatud 435 000 meest, 8000 suurtükki ja miinipildujat, umbes 3000 tanki ja 2601 lennukit. Balti riikide haaramiseks koostati uued operatiivplaanid. NSVL kaitse rahvakomissari marssal S. Timošenko käskkirjaga 3. juunist 1940 allutati kõik Eestis, Lätis ja Leedus paiknevad väed kaitse rahvakomissarile endale (lk 539–540).

Kogumikus on publitseeritud ka Valgevene erisõjaväeringkonna staabi lahingukäsk 15. juunist, kus konkretiseeriti Nõukogude vägede ülesanded Leedu hõivamisel (lk 605). Nähti ette meetmed haavatute hooldamiseks ja transportimiseks tagalasse. Kaitse Rahvakomissariaati ja Terwishoiu Rahvakomissariaati kohustati looma 60 evakuaatsioonihoospidali enam kui 20 000 haavatu vastuvõtuks ning hoolitsema sanitaarrongide formeerimise eest (lk 586–589).

Tehti hoolikaid ettevalmistusi Eestist, Lätist ja Leedust pärit sõjavangide paigutamiseks laagritesse. Sõjavangid tuli saata osalt sellistesse laagritesse, kus varem asusid Poola sõjavangid, osalt GULAG'i laagritesse metsatöödele. Kokku oli laagrikohti varutud 74 000 (lk 578–579, 613–616). Kogumikus avaldatud materjalid viitavad, et teatud Moskva ametiasutustes, kõigepealt Siseasjade Rahvakomissariaadis, soovitati Balti riikide sõjavägi likvideerida ja sõjaväelased laagritesse saata ka juhul, kui nad vastupanu ei avalda.

Sündmuste edasine käik on tuntud. Leedu okupeeriti 15. ja Eesti ning Läti 17. juunil. Leedus upitati uus valitsus võimule 17. juunil, Eestis ja Lätis 21. juunil.

Küsimusele – kuidas edasi tegutseda ning millist taktikat rakendada – andsid Moskva erinevad ametkonnad erineva vastuse. Kaitse rahvakomissar V. Timošenko nõudis oma kirjas 17. juunist ÜK(b)P Keskkomiteele ja Rahvakomissaride Nõukogule: “tuleb otsustavalt asuda hõivatud alade sovetiseerimisele, et luua *Pribaltijskij teatr vojennõhh deistvij*” (lk 624). Seevastu Nõukogude Liidu poliitiline juhtkond pidas esialgu kinni

varem kindlaksmääratud stsenaariumist, s.o rahvademokraatliku korra loomise kontseptsioonist. Balti riikide “rahvavalitsuste” liikmetele kinnitati, et kommunistlikku režiimi ei kehtestata ning Eestit, Lätit ja Leedut Nõukogude Liidu koosseisu ei lülitata.

Teadagi oli tegemist sulaselge taktikalise pettemanöövriga poliitiliselt naiivsete isikute mõjutamiseks. Eestis, Lätis ja Leedus leidis ringkondi, kes ühel või teisel kaalutlusel võõrvõimuga koostööle asusid. Sageli osutusid kollaborantideks pahempoolsete vaadetega isikud, kes olid vastutulus kehtiva autoritaarse režiimiga, kes kartsid agressiooniohtu kõigepealt Saksamaa poolt ning julgeolekugarantiiks pidasid Nõukogude Liitu. Eri-nevalt kommunistidest, kellel Balti riikide lülitamine Nõukogude Liidu koosseisu oli programmiline eesmärk, püüdsid kõnesolevad ringkonnad oma kodumaa iseseisvust kasvõi piiratud ulatuses säilitada.

Näiteks kui Leedu välisminister ja peaministri asetäitja V. Kreve-Mickevičius kinnitas, et Nõukogude Liit ei ähvarda Leedu iseseisvust ega sisemist korda, siis näis ta seda ka ise uskuvat. Kremlis fikseeriti 2. juulil Molotovi ja Kreve-Mickevičius jutuajamise kohta: “Kreve-Mickevičius tegi Leedu Rahvavalitsuse Ministrite Nõukogu nimel Molotovile ettepaneku tunnustada Leedu Demokraatlikku Rahvavalitsust, mis kehtestaks kõige tihedamad sidemed Nõukogude Liiduga. Kreve-Mickevičius palus Molotovil heaks kiita Leedu Rahvavalitsuse soovi omada oma valuuta, see tähendab oma finantssüsteem, tollipiirid, oma sõjavägi ja oma administratiivne süsteem (valitsus, ametkonnad, administratiiv-territoriaalne jaotus). Järelikult kõik need atribuudid, mis iseloomustaksid Leedut kui suveräänset, demokraatlikel alustel toimivat riiki” (lk 721).

Samasuguseid illusioone esines ka Eestis J. Varese valitsusega seotud ringkondades. Tartust kutsuti juuraprofessor A.-T. Kliimann uut põhi-seadust välja töötama, kusjuures eeskujuks pidi olema Mongoolia tookordne staatus.

Teatavasti ka uute “rahvaparlamentide” valimised toimusid Ždanovi, Võšinski ja Dekanozovi poolt dikteeritud valimisplatvormide alusel, kus sotsialismist või Nõukogude Liitu astumisest polnud vähimatki viidet. Läti peaminister A. Kirhensteins ütles veel 12. juulil Saksa saadikule H. U. von Kotzele, et isegi juhul, kui kommunistid uues parlamendis teevad ettepaneku vabrikute natsionaliseerimiseks ja Nõukogude Liidu koosseisu astumiseks, et lähe sellised ettepanekud läbi. Ka Moskvast polevat Nõukogude Liiduga ühinemise soovi avaldatud.

Tegelikult oli Balti riikide saatus juba otsustatud. Nii tookordsed kommentaatorid kui hilisemad uurijad on enamasti ühel meelel, et Moskvale

oli Saksa vägede kiire edu Lääne-Euroopas ootamatu ning see asjaolu sundis ka Balti riikide inkorporeerimisega kiirustama. Osa Eesti, Läti ja Leedu "rahvaparlamendi" valitud saadikutest kuulsid otseste ähvarduste saatel alles otse enne 21. juulit, millist rolli neil mängida tuleb.

Tagantjärele tuleb vaid imestada mõnegi targa mehe poliitilise naiivsuse üle. Selle kohta tavatses Hans Kruus elutargalt ütelda: kes esimese sammu on astunud, peab ka järgmised astuma ning sündmuste areng kisub sind paratamatult kaasa.

Niisiis kinnitavad kogumiku esimeses köites avaldatud dokumendid, et Moskva poolt Balti riikide suhtes rakendatud agressiivses taktikas võib aastail 1939–40 eraldada kolme või isegi nelja etappi. Mainitud etapid sõltusid otseselt Teise maailmasõja käigust. Pealegi püüti sellise mitmevaatuselise näidendi etendamisega varjata Moskva poliitika agressiivset olemust ning tõmmata koostööle autoritaarsete režiimidega rahulolematuid ringkondi, kes kommunistide tõekspidamisi ei jaganud.

Ajaloo huvilistel lugejatel on põhjust huviga oodata kõnesoleva teose teise köite ilmumist, kus avaldatavad dokumendid kajastavad Leeduga seotud probleemistikku rahvusvahelistes suhetes aastail 1940–45.

HEINO ARUMÄE